

שמורת טבע תל דן

בן אדם למקום

www.parks.org.il | 3639 |

ברוכים הבאים

לשמורת טבע תל דן

המטייל בשמורת טבע תל דן מדמה בנפשו כי הגיע אל ארץ פלאות: פלגי מים זורמים מכל העברים ומצטרפים לנהר גועש, צמרות עצים מתנשאות אל על, מכסות כליל את השמיים, עד כי כל מה שמתחתן שרוי באפלולית תמידית ובקרירות מרעננת גם בצוהרי יום קיץ חם. אין פלא שבגבעה הקטנה המתנשאת מעל למעיינות בחר האדם להתיישב כבר לפני כשבעת אלפים שנה.

נהר הדן הוא הגדול והחשוב מבין שלושת מקורות הירדן. ספיקת מעיינותיו, המגיעה ל-238 מיליון מ"ק בשנה, דומה לשפיעת מעיינות הנחלים חרמון ושניר (בניאס וחצבני) גם יחד. שפיעת עין דן קבועה כמעט במשך כל ימות השנה, והיא עומדת על כ-8.5 מ"ק לשנייה. השם העברי של המעיין הוא עין א-לִידן, ואילו המעיינות הקטנים שעל גבי התל, בתחומי העיר הקדומה, נקראים בערבית עין אֶל־קאדי, ונראה ששמות אלה הם בבואה של השם העברי דן.

שטח אגן הניקוז הטבעי של הנהר קטן מאוד, כלומר, מקור כל המים שזורמים בו – במעיינות בלבד. זו הסיבה לטמפרטורה הנמוכה והקבועה של מי הנהר, כ-14.5 מעלות צלסיוס, ולאיכותם הגבוהה – רק 10 מ"ג כלור לליטר. המעיין ניזון ממי שלגים וגשמים שיורדים בהר החרמון. המים הללו מחלחלים בבטן ההר ופורצים למרגלותיו במאות מבועים, שיוצרים ביחד את המעיין הקרסטי הגדול ביותר במזרח התיכון.

עד למלחמת ששת הימים (1967) היה הדן היחיד מבין שלושת מקורות הירדן שהיה בידנו. המחסור במים בארץ וניצול מי הדן לצורכי אדם כמעט שהביא כליה על השמורה. אין ויכוח כי צריך לנצל את מי נהר הדן, השאלה היא רק היכן לתפוס את המים. בשנת 1966 רצו מתכנני משק המים בישראל לאחוז את המים במקורותיהם ולהובילם בכוח הכבידה אל שדות עמק החולה. חובבי הטבע בישראל גרסו כי אסור לפגוע בשמורה וכי יש לחפוס את המים נמוך יותר. שלוש שנים ניטש המאבק, אך בסופו של דבר (בשנת 1969) הייתה ידם של חובבי הטבע על העליונה: שמורת טבע תל דן הייתה לעובדה קיימת.

שמורת טבע תל דן משתרעת על פני שטח זעיר – 481 דונם בלבד. למרות זאת, בזכות מיקומה הגיאוגרפי ותנאי הסביבה, נקבצו בשמורה נציגים של צמחים ובעלי חיים ממגוון עולמות: **קוצן מצוי** הוא מין מכרסם מדברי ש"טיפס" לכאן דרך השבר הסורי-אפריקני; **סלמנדרה כתומה** היא דו-חיים, נציג של בעל חיים נפוץ באירופה. לבוגרים יש גוף מוארך בצבע שחור עם כתמים צהובים או כתומים. בעונת הגשמים מתרכזות הסלמנדרות במקווי המים כדי להתרבות ולהשריץ את צאצאיהן. **יערון גדול** הוא מכרסם ים תיכוני, פעיל לילה, הניזון בעיקר מבלוטי אלונים; **מירון מצוי**, נציג של ערבות מרכז אסיה, הוא מכרסם שחי במחילות ואוכל זרעים וירק.

משתלם לצאת לטבע

רכשו עכשיו מינוי וטיילו חינם כל השנה בשמורות הטבע ובגנים הלאומיים

אתרים נוספים בקרבת מקום:

3.18

www.parks.org.il | 3639 |

שמורת טבע תל דן, טל': 04-6951579

הנחיות בטיחות למבקרים

אנו מאחלים לכם ביקור מהנה בשמורת טבע תל דן.

פקחי השמורה ישמחו להשיב על שאלותיכם ולהנחות אתכם בסיור בשמורה.

אנא זכרו: הצמחים ובעלי החיים הם דייריה הקבועים של השמורה ואילו אנו - המבקרים - אורחים לזמן קצר.

שמירה על כללי ההתנהגות תבטיח ביקור נעים לכם ולבאים אחרים.

■ עישון והבערת אש אסורים – מחשש לשריפות.

■ לרשותכם חניון מוצל בכניסה לשמורה. האכילה והשתייה מותרות בחניון בלבד.

■ לנוחיותכם ולבטיחותכם - סיירו בשמורה בנעלי הליכה נוחות. מסלול הסיור המלא עובר על אבנים.

■ אין לסטות מן השבילים המסומנים.

■ אין להיכנס לנהר ולפלגים. מותר להיכנס למים רק ב"בריכת השכשוך".

■ אל תפגעו בחי, בצומח ובדומם. אין לקטוף צמחים או להוציא מן השמורה צמחים קטופים.

■ אנא, שמרו על הניקיון והשליכו את הפסולת לפחי האשפה המוצבים לאורך מסלול ההליכה.

בריכת השכשוך

שעות הפתיחה: שעון קיץ: 08:00-17:00 (הכניסה מותרת עד 16:00) שעון חורף: 08:00-16:00 (הכניסה מותרת עד 15:00) בימי שישי ובערבי חג נסגרת השמורה שעה אחת מוקדם יותר.

מן האבנים; **שטצד סורי** הוא מין של סרטן עדין; ואילו **מודד מים שכיח** ("פשפש ישו") הוא פשפש מים נפוץ, שאורכו עד 12 מ"מ, החי על פני מים עומדים או זורמים באיטיות, וניזון בעיקר מזחלים של יתושים. מי הפלג השוקטים של חלק השמורה, שזכה לכינוי "גן עדן", עשירים מאוד בבעלי חיים מימיים ועל כן אין להיכנס כאן למים.

במי הפלגים שוחים מינים אחדים של דגים: **חפף ישראלי ועגלסת הירדן** נמצאים בעיקר בחלקים העמוקים של הנהר, ואילו בינון הירדן נפוץ לכל אורכו. **החפף** מותאם לחיים במים שזורמים במהירות, והוא מסוגל לעלות במפלים שגובהם עד מטר וחצי. שמו ניתן לו על שום ששפתו העליונה חופה על התחתונה. **העגלסת** הוא דג שאורכו עד 14 ס"מ. הוא מצויד במשטח הצמדה, ובעזרתו הוא נמצד לסלעים וניזון מאצות שהוא מגרד בפיו. **בינון הירדן**, הניכר בצבעו הצהבהב ובכתמים הגדולים שעל גופו, חי בין אבנים על קרקעית הנחל או טומן עצמו בחול. אורכו כ-8 ס"מ.

קשה להבחין בציפורים בין סככי הענפים, אך אפשר ליהנות מקולה של ה**צטיה** - ציפור שיר קטנה המסתתרת ומקננת בסבך. על ה"איים" מקנן לעיתים **נחליאלי לבן**. בשנים האחרונות רבים ה**עורבנים** בשמורה.

"שער אברהם" (השער הכנעני)

בית אוסישקין

בית אוסישקין הוא מוזיאון אזורי לטבע ולארכיאולוגיה, השוכן בקיבוץ דן, סמוך מאוד לשמורה. בית אוסישקין מציג את עולם הצומח והחי שבבקעת החולה ובסביבותיה, מהתקופה שקדמה לייבוש הביצה ואילך. כאשר נפתחו מרחבי החרמון לרשות החוקרים הישראלים, פרש המוזיאון את חסותו גם על השטח הזה. במוזיאון קיימת תצוגה מרשימה של בעלי חיים וצמחים מן הסביבה, ובכלל זה גם מאזור מקורות הירדן.

תערוכת הקבע, המציגה את ממצאי תל דן, תורמת להנאה ולהבנת קורות העיר הקדומה, והיא ממחישה אלפי שנות היסטוריה. המבקר יכול לחזות בכלים שבהם עשו שימוש בני התרבויות הקדומות של התל, מראשית האלף השני לפסה"נ ועד לתקופה הרומית. במוזיאון קיימים גם אמצעי המחשה, כמו תכנית מחשב המדגימה את צורתו של האתר הפולחני לתולדותיו, הולוגרמה של "הקבר המיקני" – קבר מהתקופה הכנענית המאוחרת (המחצית השנייה של האלף השני לפסה"נ) – והמחשה תלת-ממדית נהדרת. המבקרים במוזיאון נהנים גם ממופע אור-קולי על ארץ ירדן וחרמונים.

בית אוסישקין ניצב ליד פלג זורם וממוקם במבנה מיוחד, שתכנן האדריכל ליאופולד קרקאוואר, אשר היטיב לשלב אותו עם הסביבה. מבעד לקשת שבמרכז המבנה נשקף נוף החרמון, המושלג ברוב ימות השנה.

פלג בדן

כתיבה: יעקב שקולניק; ארכיאולוגיה: פרופ' אברהם בירן עריכה לשונית: עדנה חכם-בסקין, נועה מוטרו ציור מפה: שלום קוולר; הפקת מפה: יובל ארטמן צילום השער ו"העץ של פו הדוב": גבי אלדר צילומים: ארכיון רשות הטבע והגנים הפקה: עדי גרינבאום © הוצאת רשות הטבע והגנים

השער הישראלי

דן העתיקה

החפירות הארכיאולוגית שנערכו בתל דן מאז שנת 1966, בראשות פרופ' אברהם בירן, הניבו תוצאות מופלאות. נחשפו חלקי חומות אדירות ושערים, ומתחם פולחני, שזמנו מקביל לתיאור אירועים דרמטיים המוזכרים במקרא.

שרידי היישוב הקדום ביותר שנחשפו בתל שייכים לתקופת הניאולית הקראמית (ראשית האלף החמישי לפסה"נ). בתקופה הכנענית הקדומה הוקמה כאן לראשונה עיר, שהתקיימה בין השנים 2700-2400 לפסה"נ. במאה ה-18 לפסה"נ, בתקופה הכנענית התיכונה ב', הייתה העיר מוקפת סוללת עפר אדירה שהגנה עליה במשך מאות שנים.

בקבר שנחפר מהתקופה הכנענית המאוחרת ("הקבר המיקני") נמצאו ממצאים מרהיבים, המוצגים עם ממצאים נוספים בבית אוסישקין.

התל מזוהה עם העיר ליש, שבני שבט דן עלו וכבשו להם לנחלה. בני שבט דן התקשו להתמודד עם לחצם של הפלשתים, ועל כן החליטו לעלות צפונה, ככתוב: ”וַיָּבֹאוּ עַל-לִישׁ עַל-עַם שְׁקֶט וּבִטָּח וַיָּכּוּ אוֹתָם לַפִּי-חֶבֶךְ וְאֶת-הָעִיר שָׁרְפוּ בָאֵשׁ. וְאֵין מִצִּיל כִּי חֲחוּקָה-הָיָא מִצִּידוֹן... וַיִּקְרְאוּ שֵׁם-הָעִיר דָּן בְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם אֲשֶׁר יוֹלָד לַיִשְׂרָאֵל וְאֹלָם לִישׁ שֵׁם-הָעִיר לְקִאֲשָׁנָה.” (שופטים י"ח, 27–29).

אחד הממצאים המרתקים שהתגלו בתל דן הוא שבר לוח מאבן בזלת, מהמאה ה-9 לפסה"נ. זוהי כתובתו של חזאל מלך דמשק, ובה הוא מתפאר בניצחונו על מלך ישראל ועל מלך **בית דוד**. זו הפעם היחידה שהשם "בית דוד" התגלה מחוץ למקרא. למרבה הצער, עד כה לא נמצאו כל חלקי הכתובת.

היישוב בדן התקיים ברציפות עד לתקופה הרומית, אז ניטשה דן והמרכז היישובי עבר לבניאס.

הגיעו מן ההקופה הכנענית היחידה (מאה 18 לפסה"ס), 200-300 דונם. הוקפה בסוללה אדירה, שהתנשאה לגובה של 15-20 מטרים. חפציה בסיסי הסוללה, שנבנתה משכבות של עפר, אבן, חצץ וחומרים אחרים, מגיע ל-60-70 מטרים: כפיתות הדרומית-מזרחית ומצא

השער. קשה להבין מהיכן שאבה אלכסיית העיר, שמתנה אלפים

אחרים בנפש, משאבים להקמת סוללת ענק שכזו.

נחזור לרחבה המרוצפת לאורך "החוצות" מהתקופה הישראלית והתעלה הניב מהתקופה הרומית. מול הפתח בשער החיצוני של ההחומה ניצב בסיס אפיריון. מימין נראה בברור ספסל, שייכת שעלי השבוב זקני העיר, ואז שרידי זה אזור המנחות, שהגושבוש הסתם למלך העהיר בדי משלחות שבאו לחלות אן פניו. משמאל, בצל עץ אלון ליך פסלי ישיבה, מוצבים שלטי הסכך. מאחורי השער החיצון משמאלים שרידי השער הראשי של העיר הישראלית מימי אחאב. במפתח השער נותרו אבני הבנין, אבן העזרת את תלות השער, שנפתחו פימה, וכן שקעים וסודר לצירי הוללות.

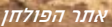
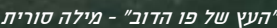
למנוח השער הראשי, הבנוי משלושה זוגות של אומנות (קורות), עולה מרובפת ממזליה (דרך) מרובפת לעבר רחבת תצפית על מערך השערים. ריצוף אבני הגדולות עד לפסגת הסוללה הוא מקורי, יריאליזם ריצוף האבנים הקטנות יותר, המוליך למתחם הפוליחני, נעשה רק לאחרונה על ידי המבצרים.

המסילה עוברת על פני "בורות ההתנחלות" (מימין). כאן נמצאו כלי אגירה גדולים ושרידי יישוב דל, שמקובל לייחסו לבני ישראל בתקופת ההתנחלות (מאה 12 לפסה"נ), בימים שטרם הקימו מבנים של ממש.

ההמסילה המרוצפת ממשיכה עד שהיא מגיעה למוותם הפולחני מימי המלכות ישראל. המקרא מזכיר מקדש בן ככל בתקופת ההתנחלות, וכן העדות הארכיאולוגית הקדומה ביותר בעלת אופי פולחני של מתקופתו של ירבעם בן נבט. ירבעם עמד בראש אחד ברחבעם, בן שלמה, בתגובה למסים הכבדים שהטיל על העם. בשנת 930 לפסה"ס התפלגה הממלכה וירבעם הקים מרכזים פולחניים בבית אל ובדן. הוא הציב בן גלזל וזכר בן במוט.

לפני הבמה הגדולה, המוקפת באבנים מסותתות היטב, ניצב המזבח. מצמץ, ורק הסיפס קירור, עליות, לשכות וחצרות, או פתחו מציצות. מלפני הבמה הגדולה, המוקפת באבנים מסותתות היטב, ניצב המזבח. מצמץ, ורק הסיפס קירור, עליות, לשכות וחצרות, או פתחו מציצות. מלפני הבמה הגדולה, המוקפת באבנים מסותתות היטב, ניצב המזבח. מצמץ, ורק הסיפס קירור, עליות, לשכות וחצרות, או פתחו מציצות.

מכאן ממשיך המסלול אל "מצפור המוצב", שאליו אפשר להגיע בכתעלות המגן המקוריות. המוצב שימש את לוחמי צה"ל עד למלחמת ששת הימים. למרגלותינו נמצאת דרך הפטרולים, ולמרגלות התל

עוברת דרך לבנה, שנמצאת כבר מעבר לגבול עם טוריה, כפי שנקבע בשכונות העשירים של המאה העשרים. מכאן נשקפת תצפית נאה על מומרות החרמון, שבהם ניכר תוואי ההטיה הסורי של נהר החצבני; על המוצב הסורי הנתוש נוחיילה; ועל הכפר אל-חייאם בדרום לבנון.

כאן מסתיים הסיור בדת העתיקה. כדאי לחזור דרך "גן עדן", טחנת הקמח ובריכת השכשוך עד לחניון.

בריכת השכשוך

בררכת מים רדודים שהיא המקום היחיד בשמורה שבה מותר לילדים (וגם למבוגרים...) לשכשך במים הקרירים כאוות נפשם.

תצפית לעבר השמורה, עמק החולה, הרי נפתלי ומורדות החרמון והגולן. המצפור נקרא על שם עץ האלה האטלנטית הגדול שצומח במקום.

"העץ של פו הדוב"
עץ מילה סורית גדול מאוד וציורי, שמזכיר את העץ
מהספר "פו הדוב".

עין דן (בערבית: עין א-לידן)

המעין הגדול שבמעיינות נהר הדן. נקרא גם ראש המעיינות.

פלגים מים שוקטים, עצי ער אציל גבוהים מאוד, עצים
אחרים, קרירות ושקט. אפשר לדמיין שכך נראה גן
העדן...

שרידים מפוחמים של עץ אלה אטלנטית קשיש, שנשרף
בעקבות רשלנות של מטיילים. היקף הגזע היה יותר
משישה מטרים.

הטחנה הוקמה לפני כ-150 שנה והופעלה בכוח המים עד שנת 1948. בטחנה שני זוגות של אבני ריחיים.

המוצב ששימש את לוחמי צה"ל עד למלחמת ששת הימים (1967). נשקפת ממנו תצפית נאה אל דרך הפטרולים, המורדות החרמון, המוצב הסורי הנטוש נוחיילה והכפר אל-חייאם שבדרום לבנון.

מתחם פולחני מימי מלכות ישראל. כפי הנראה חלק מהמקדש שהקים ירבעם בן נבט (930 לפסה"נ).

שער מהמאה ה-18 לפסה"נ שנותר שלם לחלוטין ומשקופו בנוי בצורת קשת. זהו מבנה הקשת השלם מהקדומים ביותר שהתגלו בעולם.

מבנה שער מרשים, הבנוי משלושה זוגות של אומנות. כפי הנראה מתקופת בית ראשון.

בטלפון: 04-6951579

חניה

חניון יום

שירותים

מי שתייה

מרכז שירות למטייל

מסלול להולכי רגל

מסלול נגיש

מצפור

מעין

המסלולים

המסלול הקצר טחנת הקמח ובריכת השכשוך (שעה)

המסלול הארוך

מעיינות דן (שעה וחצי)

מסלול לדן העתיקה

חזרה דרך "גן עדן" (שעתיים וחצי)